

O CONTROVERSĂ ISTORICĂ LEGATĂ DE INCURSIUNEA OTOMANĂ DIN BANAT ÎN ANUL 1415

În legătură cu situația militară a anilor de la mijlocul deceniului al doilea al secolului al XV-lea trebuie discutată și acțiunea militară otomană întreprinsă asupra Banatului, condusă de către Isac pașa. Problemele care se ridică față de acest eveniment vizează două-trei aspecte: anul desfășurării incursiunii, stabilirea autorului real al victoriei bănățene și a comandantului otoman învins aici. Aceste probleme controversate s-au născut ca urmare a unor interpretări diferite oferite de istoricii care au studiat pînă acum istoria conflictelor turco-române de la Dunăre.

Prima problemă privește chiar datarea incursiunii, întrucît există pînă acum trei păreri asupra anului acesteia: autori ca J. Hammer¹ și C. Ugurgieri² o plasează în anul 1415; alții, și cei mai numeroși, o situează în anul 1416: Fr. Wettel³, V. Motogna⁴, N. Ilieșiu⁵, T. Turchányi⁶, I. Vuia⁷, cronicarul otoman Mehmed bin Mehmed⁸, în timp ce alții o plasează abia în 1418, confundînd-o, se pare, cu o altă incursiune otomană în Banat: G. Popovici⁹,

¹ Josef von Hammer, *Geschichte des Osmanischen Reichs*, vol. I (1300—1520), Pest, 1834, p. 292.

² Curzio Ugurgieri della Berardenga, *Avventurieri a la conquista di feudale e di coroni*, Firenze, 1963, p. 205, îl amintește și el pe „Niccolò Peterfy, nativo della Macedonia”, preluînd de fapt mecanic afirmațiile sursei sale principale pentru istoria Ungariei: Hóman Bálint—Szekfű Gyula, *Magyar történet*, vol. II, Budapest, 1935. Avem în plus un indiciu asupra acestor repetate traduceri și retraduceri dintr-o limbă în alta a numelui acestuia Nicolae fiul lui Petru; de menționat că în lb. maghiară se scrie întîi numele de familie și apoi prenumele, pe cînd în română, germană și italiană — în cazul de față — exact invers; este o sursă permanentă de confuzii pentru cel ce nu cunoaște aceste limbi sau pentru cel ce preia absolut mecanic aceste informații.

³ Fr. Wettel, *Geschichte des Banats in Altertum und Mittelalter*, Timișoara, 1931, p. 154.

⁴ Victor Motogna, *Banatul românesc în prima jumătate a secolului al XV-lea*, în *Revista Institutului Social Banat-Crișana*, Timișoara, an. XIII, mai-august, 1944, p. 454—455.

⁵ Nicolae Ilieșiu, *Monografia Banatului*, manuscris la Muzeul Banatului Timișoara, caiet V, p. 430.

⁶ Turchányi Tihamér, *Krassó-Szörény megye története az ősidőktől a régi Krassó megye megszűnéséig (1490)*, Lugo, 1906, p. 334.

⁷ Iuliu Vuia, *Districtus Valachorum. Cercurile românești bănățene*. Timișoara, 1929, p. 16.

⁸ Mehmed bin Mehmed, *Nubbet-üt-tevarih ve'l-ahbar*, în Mihail Guboglu și Mustafa Mehmed, *Cronici turcești privind țările române. Extrase*, vol. I, sec. XV — mijlocul sec. XVII, București, 1966, p. 403; autorul confundă, ca mulți alți cronicari otomani, campaniile sultanului Mahomed I și ale beilor dunăreni și pune în consecință anul 1419.

⁹ George Popovici, *Istoria românilor bănățeni*, Lugo, 1904, p. 174.

L. Böhm¹⁰, monografia *Timișoara 700*¹¹, A. Bonfinius¹². Existența unor ani diferiți îngreunează și mai mult stabilirea corectă a anului de desfășurare. Opinăm pentru anul 1415, bazându-ne pe analiza situației generale a acestor conflicte și pe câteva mărturii mai puțin cunoscute sau utilizate de istoricii citați.

Se remarcă în primul rînd absența mai îndelungată a comitelui de Timiș — Filippo Scolari¹³ — din comitatele bănățene, explicată prin călătoria sa în Elveția în toamna lui 1414 și primăvara lui 1415¹⁴, apoi prin luptele din vara și toamna lui 1415 desfășurate în Bosnia și în care comanda trupelor regale i-a aparținut¹⁵; în același timp Filippo Scolari va rămîne la Buda și împrejurimi, reținut de diverse probleme ivite în virtutea apartenenței sale la consiliul regal instituit datorită plecării regelui Sigismund de Luxemburg într-o lungă călătorie prin apusul Europei¹⁶. Pentru anul 1416 există documente care-l prezintă pe Scolari aproape lună de lună în Banat, fapt care ar fi impus prezența sa în fruntea trupelor bănățene care trebuie să respingă incursiunea¹⁷.

Urmărind direcțiile de acțiune ale trupelor otomane pătrunse în Bosnia, după lupta de la Doboj (28 iulie) vedem că ele s-au împărțit în două mari corpuri care acționează independent: unul înaintează spre nord-vest și devastează Stiria, apoi, pentru prima dată, Krajna¹⁸, în timp ce corpul celălalt se îndreaptă spre est, pe Sava și apoi pe Dunăre.

¹⁰ Böhm Lénárd, *Délmagyarország vagy az úgynevezett Bánság külön története*, Pesta, 1867, p. 142.

¹¹ *Timișoara 700. Pagini din trecut și azi*, Timișoara, 1969, p. 46.

¹² Antonius Bonfinius, *Rerum Hungaricarum Decades quatuor cum dimidia*, Ba.el, 1568, p. 425; el nu datează însă incursiunea într-un anumit an, plasînd-o corect în contextul general.

¹³ În afara lucrării deja citate a lui Curzio Ugurgieri, figura, activitatea și bibliografia subiectului la Ioan Hașegan, *Banatul și începuturile luptei antiotomane (1389—1426). Rolul lui Filippo Scolari*, în *Revista de istorie*, tomul 31, nr. 6, București, 1978, p. 1025—1040. Filippo Scolari, cunoscut și sub numele de Pippo Spano, a fost comite de Timiș, Arad, Cenad, Caraș și Cuvin între anii 1404—1426, jucînd un rol considerabil atît pe plan militar cît și administrativ; a fost primul promotor al preceptelor Renașterii și umanismului italian în Banat și Transilvania.

¹⁴ Pentru prezența sa la lucrările conciliului ecumenic al bisericii creștine de la Constanța în perioada decembrie 1414—mai 1415 vezi nota de mai sus; bibliografia în lucrarea citată.

¹⁵ Filippo Scolari nu participă la lupta de la Doboj, desfășurată în 28 iulie 1415 și cîștigată de turci și Ostoja, regele filo-turc al Bosniei, dar intră în cursul lunilor septembrie-octombrie în încercarea de a remonta eșecul din vară și a redresa pozițiile militare și politice ale Ungariei, deteriorate în acest an; cf. Szilágyi Sándor, *A magyar nemzet története*, vol. III, Budapest, 1895, p. 531, care afirmă că la 5 septembrie 1415 se amîină câteva procese ale unui familiar al comitelui de Timiș care pleacă cu armata regală spre Bosnia.

¹⁶ Pentru problemele rezolvate de Pippo Spano în virtutea prezenței sale în acest consiliu regal vezi Wenzel Gusztáv, *Okmánytár Ozorai Pipó történetéhez*, în *Történelmi Társ*, Budapest, 1884, p. 246.

¹⁷ *Idem*, p. 415—425.

¹⁸ Hans Sturmberger, *Türkengefahr und österreichische Staatslichkeit*, în *Südost-deutsches Archiv*, München, X, 1967, p. 133.

Perioada în care aceste trupe ajung în Banat poate fi estimată ca fiind august—septembrie 1415. Direcția atacului otoman asupra Banatului este de la sud-vest spre nord-est, iar apoi, după trecerea Dunării printr-un loc imposibil de precizat cu exactitate, dar situat în mare în zona de confluență a Tisei cu Dunărea și apoi a Timișului și Begăi cu Dunărea, turcii urcă în amonte pe Timiș și Bega¹⁹.

Cel de-al doilea aspect care necesită precizări se referă la numele celui vicecomite de Timiș care i-a întâmpinat pe turci. Părerile exprimate pînă acum indică în totalitate acest vicecomite în persoana lui Nicolae fiul lui Petru de Macedonia²⁰. Numele a fost preluat de la un autor la altul, fără a căuta raportarea sa la documentele contemporane și în acest fel s-a ajuns la perpetuarea unei greșeli mari prin atribuirea acestei victorii unui alt om decît cel adevărat.

Confuzia poate fi atribuită și unei apropieri și respectiv inversări de nume, întrucît odată autorul victoriei apare ca *Nicolae fiul lui Petru*, altă dată ca *Petru fiul lui Nicolae*. Pentru diverșii autori traducerea sau retraducerea numelui dintr-o limbă în alta (în română, sîrbă, maghiară, germană etc.) de autori care nu aveau cunoștințe suficiente în aceste limbi prezintă dificultăți și astfel greșeala a continuat să dăinuie; nu pot fi uitați cei ce au preluat mecanic și fără a controla afirmațiile autorilor mai vechi.

În realitate avem de-a face cu două persoane distincte. Unul este *Nicolae fiul lui Petru de Macedonia* care nu a fost niciodată vicecomite de Timiș²¹, iar celălalt este *Petru fiul lui Nicolae de Derechke*, vicecomite de Timiș între anii 1410—1421²². Atestarea continuă a ultimului în această func-

¹⁹ De remarcat faptul că în decursul întregului ev mediu denumirea de Bega lipsește, ea fiind o creație a secolului al XVIII-lea. Existau ca urmare două Timișuri: cel de azi și Bega care curgea prin Timișoara. Ținutul dintre cele două râuri se mai numea și „între Timișuri”, doar uneori apărînd și diminutivul de Timișel pentru Bega de astăzi.

²⁰ Spre o completă elucidare a situației am apelat la corpusurile de documente publicate de Pesty Frigyes, *Krassó vármegye története*, vol. III, Budapeșt, 1882; idem, *A Szörényi Bánság és Szörényi vármegye története*, vol. III, Budapeșt, 1878; Pesty Frigyes—Ortvay Tivadar, *Oklevelek Temes vármegye és Temesvár város történetéhez*, vol. I, Braștislava, 1896. Am urmărit fiecare document publicat între anii în care Pippo Spano a fost comite de Timiș (1404—1426). Nicolae fiul lui Petru de Macedonia apare pentru prima dată în documente la sfîrșitul sec. XIV; cf. Pesty—Ortvay, *op. cit.*, p. 301—302; apoi la 18 iulie 1399, cf. *Krassó*, III, p. 233; la 15 august 1403, cf. Pesty—Ortvay, *op. cit.*, p. 331; la 15 mai 1404, cf. *Krassó*, III, p. 246; la 2 iulie 1406, cf. Pesty—Ortvay, *op. cit.*, p. 380; la 31 martie 1408, cf. Pesty—Ortvay, *op. cit.*, p. 383; în anul 1411, cf. Pesty—Ortvay, *op. cit.*, p. 454. Reapare în documente abia la 26 octombrie și 9 noiembrie 1437: „egregius vir Nicolaus filius Petri de Macedonia”, cf. *Krassó*, III, p. 362—363; nu există nici o mențiune în acest interval care să-l pomenească, cu atît mai puțin cu vreo funcție.

²¹ Aceleași corpusuri de documente ne-au permis cunoașterea realului vicecomite și jude al nobililor din Timiș, Petru fiul lui Nicolae de Derechke. Nu am întîlnit nici o mențiune care să pomenească faptul că familia ar fi deținut și Macedonia și să avem astfel de-a face cu aceeași familie nobiliară amintită sub două nume, după două dintre posesiunile stăpînite. Primul document în care Petru fiul lui Nicolae apare ca vicecomite de Timiș datează din 17 iunie 1410, cf. Pesty—Ortvay, *op. cit.*, p. 428; încă de cinci ori în anul 1410, în anul 1411 odată; în 1414 odată; în 1415 de două ori: la 6 februarie și 17 septembrie, cf. Pesty—Ortvay, *op. cit.*, p. 503 și 516—517; în anul 1416 odată; în anul 1417 de două ori; la fel în 1418; în anul 1421 odată. Considerăm suficiente cele 16 atestări documentare din aceste 3 corpusuri de documente pentru a-l certifica pe Petru fiul lui Nicolae de Derechke în funcția de vicecomite de Timiș.

²² Vezi autorii înșirați în primele note care preiau amintita greșeală istorică.

ție între anii amintiți mai sus exclude orice dubiu asupra existenței sale fizice și a funcției ocupate. Mai mult chiar, Nicolae de Macedonia nu apare atestat documentar după anul 1411 și nici una dintre atestările documentare contemporane nu-i atribuie funcția de vicecomite. Ca urmare, vicecomitele de Timiș care respinge incursiunea otomană din toamna lui 1415 din Banat este Petru fiul lui Nicolae de Derechke.

Trupele de achingii intrate în Banat prin zona amintită mai sus se răs-pîndesc după pradă în zona cîmpiei Timișurilor, după verificata tehnică a akin-ului²³. La cîteva zile după aceasta turcii sînt întîmpinați de trupele bănățene avîndu-l în frunte pe vicecomitele Timișului, loctiitorul și succesorul la comandă al comitelui plecat în alte zone ale regatului. Locul acestei întîlniri nu poate fi nici el aproximat, deși trebuie situat în aceeași cîmpie bănățeană, undeva pe direcția Becicherecul Mare (Zrenjanin) — Timișoara.

Lupta se desfășoară într-o notă de echilibru și nici una dintre combatante nu reușește să obțină avantajul decisiv pentru victorie. Pentru a opri vărsarea inutilă de sînge și a scuti forțele proprii de eforturi suplimentare, vicecomitele îl provoacă la duel pe comandantul trupelor otomane.

Aici se ridică cel de-al treilea aspect dubios al acestei controversate istorice: a fost acesta Isac pașa, învingătorul de la Doboș, sau un alt bei dunărean? Prima impresie pledează pentru Isac pașa, dar atestarea sa documentară și după această incursiune impune serioase rezerve, întrucît el nu putea fi ucis acum. Întrucît relatările despre lupta din 1415 confirmă uciderea comandantului otoman, trebuie să avem în vedere două întrebări: a condus efectiv Isac pașa incursiunea, dar nu a participat la luptă, sau este un alt comandant dintre beii dunăreni care este confundat cu Isac pașa de Vrboșna (Sarajevo), fie datorită similitudinii de nume, fie din eroarea istoricilor creștini care nu-i cunoșteau numele real și l-au înlocuit cu cel al cunoscutului conducător otoman, aflat la îndemînă.

Provocarea la duel a comandantului advers este în deplină concordanță cu obiceiurile cavaleresti ale vremii în Europa, chiar și răsăriteană, și este acceptată cu promptitudine și de otomani, la rîndul lor mari admiratori ai vitejiei și ai întrecerilor între doi comandanți vestiți. Pentru Banat este însă prima atestare a unei astfel de fapte și ea trebuie pusă și în tangență directă cu Filippo Scolari, produs al Italiei și obiceiurilor sale cavaleresti, cel care le va cultiva și la curtea sa de la Timișoara. În același spirit trebuie văzută și prezența unor cavaleri italieni, florentini în special, la curtea sus-amintită și la o regenerare a vechilor precepte ale cavalerismului apusean, transplantate acum pe pămînt românesc.

Despre desfășurarea duelului dintre cei doi, cunoaștem destul de puține lucruri: are loc în mijlocul cîmpului de bătălie și spectatori sînt combatanții din ambele tabere, fiecare îmbărbătîndu-și comandantul. La un moment dat beiful otoman încearcă printr-un viclesug să-și ucidă adversarul, dar eșuează datorită clarviziunii acestuia și ca urmare este imobilizat de Petru de Derechke. Aruncîndu-l la pămînt, acesta îi taie capul cu o lovitură de sabie.

²³ Sintetizată de Aurel Decei, *Incursiunea (akin) lui Mihaloglu Ali beg asupra Orășii în anul 1474, pe temeiul istoriei lui Ibn Kemal, în Sub semnul lui Clio, Cluj, 1974, p. 291—306.*

Turcii sînt puși pe fugă, urmăriți pînă la Dunăre și prada, inclusiv robii, recuperată integral.

Avem de-a face cu o obișnuită incursiune otomană soldată cu lupta decisivă dintre localnici și năvălitori, luptă care hotărăște soarta acțiunii: dacă turcii înving, pot jefui în liniște aproape întreg Banatul, întrucît forțele locale sînt dispersate, iar cele regale nu le pot veni în ajutor; dacă victoria aparține creștinilor, turcii sînt cei ce trebuie să fugă pînă la vadurile fluviului și să-l treacă, eventual după încă o luptă pe malul Dunării. În acest caz toată prada și robii sînt eliberați, iar majoritatea achingiilor își află sfîrșitul în incursiune. Insolită este doar acțiunea vicecomitelui, care îmbină dorința proprie oricărui cavaler de a se remarca pe cîmpul de luptă prin isprăvi personale cu interesul general al regiunii: scutirea forțelor sale militare de lupte sîngeroase, întrucît incursiunile de pradă otomane sînt fenomene anuale.

Spre o deplină edificare asupra potențialului militar al trupelor românești din Banat în acești ani relatăm și o altă incursiune otomană, situată și aceasta imprecis prin anii 1416—1417²⁴.

Acțiunea nu poate fi confundată cu cea din 1415 datorită modului diferit de acțiune, deși autorul noii victorii creștine este tot Petru fiul lui Nicolae de Derechke, vicecomitele de Timiș.

Incursiunea otomană, comandată de un bei rămas anonim, debutează printr-o acțiune energetică care-i propulsează pe achingii pînă dincolo de Timișoara, aproape de malul Mureșului. Acest fapt indică caracterul surprizei totale și al unei împărțiri a forțelor locale în mai multe direcții, una dintre ele fiind probabil Bosnia, loc de ciocnire a intereselor regale și otomane, restul forțelor fiind insuficiente pentru a opri în fașă acțiunea otomană. Ca urmare, vicecomitele trebuie să apeleze la toate forțele disponibile, timp în care achingiii pradă, jefuiesc și robesc populația fără apărare.

Plecat în urmărirea lor, vicecomitele Petru îi ajunge din urmă în apropierea Mureșului, deși se află în inferioritate numerică. Pentru a contrabalansa acest neajuns, el apelează la un procedeu mai puțin folosit, deși cunoscut în zonă, atacul de noapte asupra taberei dușmane. Acest atac de noapte va rămîne celebru în analele Banatului.

La miezul nopții, trupele bănățene se aruncă asupra turcilor adormiți cu strigățul-parolă „Dumnezeu și Sf. Mihail”. Ora înaintată, oboseala unei zile de jaf și somnul întrerupt sînt tot atîtea piedici pentru turci care nici nu pot distinge numărul dușmanilor, dar nici nu-și pot deosebi prietenii de dușmani.

Acțiunea aceasta, păstrînd bineînțelese proporțiile, prefigurează parcă celebrul atac de noapte din vara lui 1462, inițiat, condus și finalizat de Vlad

²⁴ Antonius Bonfinius, *op. cit.*, p. 425—426; Francesco Grisellini, *Istoria Banatului Timișan*, traducere de N. Bolocan, București, 1926, p. 27; Milleker Felix, *A törökök első betörései Dél-Magyarországra Zsigmond és Albert királyok idejében. Keve és Krassó vármegyéek megszűnése 1393—1439*, în *Történelmi és Régészeti Értesítő*, an XXIX, fasc. III—IV, Timișoara, 1913, p. 3—42. Datarea trebuie privită cu multă circumspecție, întrucît evenimentele nu sînt prea bine cunoscute, iar acest atac de noapte este situat și în alți ani, chiar și în deceniul următor se vorbește despre asemenea fapte. Wenzel Gusztáv, *Ozorai*, p. 18, opinează că acțiunile militare din anul 1416 au fost cele mai puternice din acest început de secol XV, ele desfășurîndu-se pe teritoriul Țării Românești, Ungariei, Serbiei, Bosniei.

Țepeș. Ea reprezintă de fapt acumularea unei bogate experiențe militare în confruntările cu turcii otomani și, implicit, a unor diverse tactici de luptă de către poporul român; o vom întâlni pe ambele versante ale Carpaților și folosirea ei va atrage laudele Europei pentru cei ce o utilizează.

Victoria aparține bănățenilor și turcii pierd în totalitate rodul unei săptămâni de pradă. Tradiția populară, reluată apoi de istoricii citați mai sus, consemnează faptul că pe oîmpul de luptă s-a ridicat mai târziu o capelă și în jurul acesteia o localitate. În privința numelui acesteia există două păreri: una generată de existența și astăzi a unei localități, Sînmihai, în preajma Timișoarei și o alta, care numește această localitate Sînnicolaul-Mare, situat la numai câțiva km de Mureș. Dacă menționăm că în sec. XV această așezare este amintită pentru prima dată în anii imediat următori luptei și că în hotarul actual al localității se afla și o așezare cu numele de Sf. Mihail, considerăm că localizarea luptei în zona orașului Sînnicolau-Mare este veridică și confirmă cu mărturiile istorice menționate.

Ambele acțiuni descrise au ca autori trupele comitatelor bănățene, alcătuite în marea lor majoritate din nobili, cnezi și țărâtime liberă români, conduse de către vicecomitele de Timiș, Petru fiul lui Nicolae de Derechke. Am dorit în principal restabilirea adevărului istoric asupra identității acestuia în persoana vicecomitelui de Timiș și descrierea, în limitele admise de sumarele consemnări asupra lor, a acestor lupte de apărare a pământului strămoșesc, concomitent cu stabilirea unei cronologii cât mai aproape de adevăr. Misiunea a fost îngreunată de faptul că nici pînă astăzi istoricii nu s-au pus de acord cu cronologia conflictelor turco-creștine în acest început de secol XV, necunoscîndu-se nici numărul, nici anul desfășurării și cu atît mai puțin detalii suficiente spre a analiza și descrie evenimentele.

IOAN HAȚEGAN

UNE CONTROVERSE HISTORIQUE SUR L'EXPÉDITION OTTOMANE DANS LE BANAT PENDANT L'ANNÉE 1415

(Résumé)

L'étude cherche à répondre aux questions suivantes: qui a été, en réalité, le vicomte de Timiș qui a remporté la victoire sur les turcs: Nicolas, le fils de Pierre de Macédoine, ou Pierre, le fils de Nicolas de Derechke ?; l'année dans laquelle a eu lieu l'expédition et le nom du bey ottoman qui a conduit l'armée ottomane.

Basé sur une riche bibliographie, l'auteur a réussi à répondre à ces questions: le vicomte de Timiș est Pierre, le fils de Nicolas de Derechke, l'année est 1415 et le bey ottoman n'est pas Ishak, mais probablement un autre bey danubien.